

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

Факультет/інститут педагогічний

Кафедра педагогіки початкової освіти

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Основи інклюзивної освіти

Освітня програма «Початкова освіта» перший (бакалаврський) рівень

Спеціальність 013 Початкова освіта

Галузь знань 01 Освіта

Затверджено на засіданні кафедри
Протокол № 1 від “28” серпня 2019 р.

м. Івано-Франківськ - 2019

ЗМІСТ

1. Загальна інформація
2. Анотація до курсу
3. Мета та цілі курсу
4. Компетентності
5. Результати навчання
6. Організація навчання курсу
7. Система оцінювання курсу
8. Політика курсу
9. Рекомендована література

1. Загальна інформація	
Назва дисципліни	Основи інклюзивної освіти
Викладач (-і)	проф. Будник Олена Богданівна
Контактний телефон викладача	+38 066 0724940
E-mail викладача	olena.budnyk@pnu.edu.ua
Формат дисципліни	Лекції, практичні, самостійна робота, контрольна робота, екзамен
Обсяг дисципліни	90 годин
Посилання на сайт дистанційного навчання	http://www.d-learn.pu.if.ua
Консультації	Консультації проводяться понеділка з 13.00 до 15.00 в ауд. 233 (ц.к.), Центр інноваційних освітніх технологій «PNU EcoSystem». Онлайн консультації можуть бути організовані за бажанням студентів з використанням Viber (+380974439644), WhatsApp (+380660724940).
2. Анотація до курсу	
<p>У зв'язку з потребою практичної реалізації Закону України «Про освіту» (2017), Концепції розвитку інклюзивної освіти в Україні (2010), Концептуальних засад реформування освіти «Нова українська школа» (2016), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр., Державного стандарту початкової освіти (2018) постала проблема підготовки кваліфікованих фахівців до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. Викладання курсу «Основи інклюзивної освіти» ґрунтується на матеріалах сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень інклюзивного процесу і має метою вдосконалення професійної майстерності майбутніх учителів початкових класів у навчанні й вихованні дітей з особливими освітніми потребами.</p> <p>У змісті навчальної дисципліни значна увага приділена нормативно-правовим аспектам розвитку інклюзивної освіти в Новій українській школі, створенню універсального освітнього дизайну, питанням стихійного інтегрування дітей з особливими потребами в освітнє середовище закладу загальної середньої освіти та методичним основам організації освітнього процесу в класі з інклюзивним навчанням, зокрема адаптації та модифікації; а також освітні інновації та кращий зарубіжний досвід роботи з учнями з особливостями психофізичного розвитку. Передбачено використання практичних завдань щодо розуміння основних функцій і завдань асистента вчителя, змісту його роботи, посадові обов'язки та напрями педагогічної співпраці з батьками учнів в інклюзивному класі. Акцентовано на особистісно зорієнтованій взаємодії в інклюзивному процесі, педагогіці дитиноцентризму, толерантності та гуманному ставленні до людей з інвалідністю, досліджено типові потреби міжособистісної взаємодії в системах «батьки-діти», «батьки-вчителі», «учні-учні» та ін. Запропоновано застосування різноманітних методик викладання: проблемне навчання, мобільне навчання, сторітелінг, групова робота та ін. Запропоновано застосування різноманітних методик викладання: проблемне навчання, мобільне навчання, сторітелінг, групова робота та ін.</p>	
3. Мета та цілі курсу	
<p>Мета – показати майбутнім учителям практичні можливості використання сучасних теоретико-методологічних, нормативно-правових та організаційно-методичних засад організації освітнього процесу в умовах інклюзії.</p> <p>У процесі вивчення дисципліни здобувачі вищої освіти навчатимуться: <i>цілісно розуміти</i> сутність та головні завдання інклюзивної освіти в НУШ; <i>аналізувати</i> проблеми впровадження інклюзивної освіти в українських школах, передусім у сільській (гірській) місцевості; <i>застосовувати</i> теоретичні знання для диференційованого викладання та</p>	

оцінювання в умовах інклюзивного навчання; *набудуть практичних умінь і навичок* щодо організації освітнього процесу в початковій школі з інклюзивним/інтегрованим навчанням, здійснення індивідуального підходу в роботі з дітьми з особливостями психофізичного розвитку; *використовувати* методи міжособистісної взаємодії з батьками дітей з особливими потребами та *виявляти толерантність* у ставленні до людей з інвалідністю.

4. Компетентності

Інтегральна компетентність. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у професійно-педагогічній діяльності, що передбачають застосування теоретичних положень і методів педагогіки, психології та окремих методик навчання й характеризуються комплексністю та невизначеністю умов.

Загальна компетентність. Здатність до творчого пошуку, нестандартного розв'язання педагогічних проблем і ситуацій.

Спеціальні (фахові) компетентності:

СК-1. Предметна компетентність – здатність організувати освітній процес в інклюзивному класі.

СК – 3.1. Дидактична – здатність майбутнього вчителя вирішувати стандартні та проблемні професійні завдання на основі сформованих знань про сучасну теорію і практику інклюзивного навчання; спроможність обґрунтовано обирати прийоми, засоби, технології, форми організації навчання; здатність використовувати інноваційні технології навчання у роботі з учнями при вивченні певної освітньої галузі/предмету початкової школи, у т.ч. у класі з інклюзивним навчанням.

СК – 5. Професійно-комунікативна компетентність – вміння долати комунікативні бар'єри, володіти технологією організації навчального діалогу з дітьми з особливими освітніми потребами та налагоджувати педагогічну співпрацю з батьками дітей з особливостями психофізичного розвитку.

5. Результати навчання

Професійні знання:

- 1) обґрунтовувати вимоги й особливості роботи вчителя в інклюзивному освітньому процесі початкової школи;
- 2) оцінювати зміст освіти в початковій школі на предмет використання сучасних методів навчання в умовах інклюзії;

Професійні вміння і навички:

- 1) узагальнювати інформацію з різних джерел, знаходити необхідні ресурси на основі аналізу освітньої інформації для початкової школи в умовах інклюзії;
- 2) використовувати інноваційні технології навчання у роботі з учнями при вивченні певної освітньої галузі/предмету початкової школи в класі з інклюзивним навчанням.

Комунікація:

- 1) долати комунікативні бар'єри; володіти технологією організації навчального діалогу з дітьми з особливими освітніми потребами;
- 2) налагоджувати педагогічну співпрацю з батьками дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Автономія та відповідальність:

- 1) самостійно проектувати фрагменти використання новітніх технологій організації освітнього процесу у початковій школі з інклюзивним навчанням;
- 2) приймати відповідальні рішення у груповій роботі.

6. Організація навчання курсу

Обсяг курсу

Вид заняття

Загальна кількість годин

Лекції		12			
семінарські заняття / практичні / лабораторні		18			
самостійна робота		60			
Ознаки курсу					
Семестр	Спеціальність	Курс (рік навчання)	Нормативний / Вибірковий		
Сьомий	Початкова освіта	Четвертий	За вибором ЗВО		
Тематика курсу					
<i>Тема, план</i>	<i>Форма заняття</i>	<i>Література</i>	<i>Завдання, год</i>	<i>Вага оцінки</i>	<i>Термін виконання</i>
Модуль 1 Нормативно-правові засади інклюзивної освіти Тема 1 Інклюзивна освіта в Новій українській школі: сутність, головні завдання і принципи.	Вступна лекція з елементами дискусії, лекція- візуалізація, практичне заняття	[1], [5], [6], [8], [9], [10], [11], [28], [29]	Заповніть таблицю: «Основні ознаки сегрегативного та інклюзивного навчання». Окреслити зміст інтегрованого та інклюзивного навчання (усне повідомлення). Опрацювати нормативно- правове забезпечення інклюзивної освіти України (тезово).	Макс. оцінка – 5 Макс. оцінка – 2 Макс. оцінка - 1	Два тижні
Тема 2. Зарубіжний досвід упровадження інклюзивної освіти	Практичне заняття з елементами відео та презентацій	Електронні джерела в мережі Інтернет (за вибором студента)	Підготуйте реферативне повідомлення з презентацією (8- 10 слайдів) на тему «Інклюзивна освіта в.....» (Швеції, Італії, США, Канаді, Бельгії і т.п. – країна за вибором студента)	Макс. оцінка - 5	Один тиждень
Тема 3. Особливості впровадження інклюзивного початкового навчання в українських школах	Лекція- «круглий стіл», практичне заняття	[2], [4], [7], [12], [13], [14], [15]	Користуючись нормативно- правовою базою на сайті МОН України з проблем інклюзії, виписати методичні рекомендації щодо організації інклюзивного навчання в Україні; визначити сутність спеціальної та інклюзивної	Макс. оцінка – 5	Два тижні

			освіти, перспективи їх розвитку в країні. Підготуйтеся до дискусії на тему «Позитивні й негативні моменти в інклюзивній освіті»	Макс. оцінка - 2	
Тема 4. Технологія особистісно зорієнтованого навчання в інклюзивному класі	Практичне заняття	[1], [2], [20], [41]	Підготуйте доповідь на тему: “Педагог інклюзивної школи: десять кроків до вдосконалення”. Дослідіть відмінність термінологічних трактувань: «аномальні діти» – «діти з особливими освітніми потребами» та підготуйтеся до обговорення	Макс. оцінка – 4 Макс. оцінка - 1	Один тиждень
Модуль 2. Інклюзивна освіта – від основ до практики Тема 1. Організація педагогічного процесу в інклюзивному класі	Практичне заняття	[2], [3], [15], [13], [46]	Складіть карту знань «Бар’єри в розвитку професійного співробітництва та шляхи їх подолання». Підготувати реферативні повідомлення щодо ефективного використання фізичного інклюзивного середовища в школах зарубіжних країн	Макс. оцінка – 3 Макс. оцінка - 2	Один тиждень
Тема 2. Корекційно- розвивальна робота як складова інклюзивного навчання	Інтерактивна лекція, практичне заняття	[2], [3], [4], [16]	Спроектуйте орієнтовний зміст корекційно- розвивальної роботи з «особливими» учнями (за нозологіями на власний вибір). Самостійно перегляньте запропоновані художні фільми з	Макс. оцінка – 3 Макс. оцінка - 2	Один тиждень

			проблем інклюзії та підготуйте до їх обговорення у групі		
Тема 3. Особливості роботи асистента вчителя в класі з інклюзивним навчанням	Практичне заняття	[2], [7], [12], [13], [42]	Підготуйте усне повідомлення на тему: «Нормативні документи, що регулюють діяльність асистента вчителя в інклюзивному класі».	Макс. оцінка - 5	Один тиждень
Тема 4. Індивідуальне та стандартизоване оцінювання в інклюзивному процесі. Управління ЗСО з інклюзивним навчанням	Лекція-візуалізація, практичні заняття	[1], [2], [26], [27]	Приклади успішної практики залучення дітей з особливими освітніми потребами до інклюзивних шкіл («Case study»). Спроектуйте орієнтовну модель управління ЗСО з інклюзивним навчанням та презентуйте її (робота в парах)	Макс. оцінка – 5 Макс. оцінка - 5	Один тиждень
7. Система оцінювання курсу					
Загальна система оцінювання курсу	На практичних заняттях (сумарно) студент може максимально набрати 50 балів, включаючи результати самостійної роботи. За контрольну роботу – максимально 10 балів. За екзамен – максимально 40 балів (з яких – 10 балів за тестове завдання). Таким чином, підсумкова оцінка – максимум 100 балів.				
Вимоги до письмової (контрольної чи екзаменаційної) роботи	Підсумкова робота, яка проводиться у письмовій формі, повинна містити конкретні і чіткі відповіді на поставлені питання, студент повинен використовувати в роботі посилання на нормативно-правові акти з інклюзивної освіти, приводити приклади кращого зарубіжного досвіду впровадження інклюзії в початковій освіті. Тестові завдання передбачають вибір правильного варіанту відповіді.				
Практичні заняття	Максимальна оцінка - 50 балів				
Умови допуску до підсумкового контролю	Виконання 50 % завдань				
8. Політика курсу					
1. Інформація щодо результатів тестування, виконання індивідуальних і групових робіт,					

презентації результатів самостійної роботи, загальна оцінка змістового модуля в цілому надається кожному студенту як індивідуально, так і для всієї групи в цілому. Неприпустимими є плагіат та списування.

2. Інформація щодо оцінки виконання індивідуального завдання надається студентові після представлення (у т.ч. публічного) результатів виконання роботи.

Результати самостійної роботи студентів перевіряються на 3 та 7 тижнях навчання.

Сумативна оцінка за кожним змістовим модулем в цілому надається студентам на 5 та 9 тижнях навчання.

Результати виконання студентом індивідуального творчого завдання надаються згідно розкладу практичних занять.

3. Присутність студентів на практичних заняттях, контрольній роботі та іспитах є обов'язковою. Лекційні курси, а також додаткові ресурси для засвоєння змісту курсу є доступними на сайті дистанційної освіти (за поданим вище посиланням). Якщо студент пропустив практичне заняття, необхідно виконати всі практичні завдання, які були предметом оцінювання.

4. Якщо студент не отримав сумативну оцінку за результатами виконання практичних завдань (на практичних заняттях), а також не виконав завдань для самостійної роботи, то він не допускається до здачі екзамену.

5. Контактні дані для онлайн допомоги та консультування:

Викладач: проф. Будник О.Б., budolen@yahoo.com

9. Рекомендована література

Базова

1. Будник О. Б. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2015. 152 с.
2. Будник О. Педагогічний супровід інклюзивної освіти. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2019. 220 с.
3. Колупасва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. К. : “Самміт-Книга”, 2009. 272 с.
4. Колупасва А.А., Таранченко О.М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. К.: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
5. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
6. Концепція розвитку інклюзивної освіти (від 01.10.2010р.) // Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання. Наказ МОН №912 від 01.10.2010 року. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189
7. Лист МОН № 1/9-425 від 05.07.19 р. Методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу в спеціальних закладах загальної середньої освіти у 2019/2020 навчальному році. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/65429/
8. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року N347/2002. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
9. Національна стратегія інклюзивної освіти: проект. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-nacionalnu-strategiyu-rozvitku-inklyuzivnoi-osviti-na-2020-2030-roki?fbclid=IwAR1YIVTGLORaLI3pTWN1wq9L5IU6ZkicTsIP-ZGiOEcTftzwe9CxHWTauIE>
10. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України від 25 червня 2013 року №344/2013. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
11. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи, 2017. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>
12. Положення про інклюзивно-ресурсний центр. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 545. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250156884>
13. Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1412-10>
14. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 року № 872 «Про порядок

організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF>

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 року № 607 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами». URL: <http://zakon.golovbukh.ua/regulations/8451/467947/>
16. Швед М. Основи інклюзивної освіти: підручник. Львів, Український католицький університет, 2015. 360 с.

Допоміжна

17. Акімова О. М. Основні аспекти інклюзивної освіти у підготовці майбутніх учителів початкових класів // Наукові записки кафедри педагогіки : зб. наук. пр. / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2014. Вип. 35. С. 12-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzcp_2014_35_4
18. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен // Рідна школа, 2011. № 3. С. 10-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_3_4
19. Будник О.Б. Інклюзивне навчання: соціально-педагогічний контекст проблеми // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць / за ред. В.В. Засенка, А.А. Колупаєвої. К.: ТОВ «Наша друкарня», 2017. Вип. 13. С. 71-80.
20. Будник О. Соціально-педагогічні засади впровадження інклюзивної освіти у Новій українській школі // Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій: український і зарубіжний досвід: монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2019. С. 258-272.
21. Васянович Г.П., Будник О.Б. Актуальні проблеми філософії інклюзивної освіти // Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій: український і зарубіжний досвід: монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2019. С. 241-257.
22. Жосан О. Е. Електронний посібник як засіб навчання дітей з особливими освітніми потребами. URL: smsps.edukit.kr.ua/Files/downloads/електрпосібник.doc
23. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» // Відомості Верховної Ради, 1991. № 2. С. 252–258.
24. Закон України «Про охорону дитинства» // Відомості Верховної Ради, 2001, № 30. С. 142–150.
25. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» // Відомості Верховної Ради. 2006. № 2–3. С. 36–42.
26. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: навчально- методичний посібник / кол. упорядників: Патрикеева О., Софій З., Луценко І., Василяшко І.; за заг. ред. В. Шинкаренко. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2013. 96 с.
27. Індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі: навчальний курс та науково-методичний посібник / Сак Т.В. К.: СПД-ФО Парашин І.С. 2011. 101с.
28. Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>
29. Інклюзивна освіта в Україні: як будуть вчитися особливі діти. URL: <https://znaj.ua/society/inklyuzyvna-osvita-v-ukrayini-yak-budut-vchytysya-osoblyvi-dity>
30. Інклюзивна освіта: досвід і перспективи: [монографія] / Колектив авторів; відп. ред. Г.В. Давиденко. Вінниця, 2016. 242 с
31. Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні: науково-методичний збірник. К.: ФО-П Придатченко П.М., 2007. 336 с.
32. Євтух М. Б. Соціальна педагогіка: підручник. 2-е вид., стереотип. К.: МАУП, 2003. 232 с.
33. Колупаєва А. А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: монографія. К.: Педагогічна думка, 2007. 350 с.
34. Кузава І. Б. Проблема професійної підготовки майбутніх педагогів до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; [редкол.: І. О. Смолюк та ін.]. Луцьк, 2010/ № 14: Педагогічні науки. С. 40-43.
35. Луговський А., Сварник М., Падалка О. Реабілітаційний супровід навчання неповносправних дітей. Л.: Колесо, 2008. С. 49–60.
36. Мушинський В. Психолого-педагогічний супровід інклюзивного навчання в початковій школі: методичні рекомендації. URL: <http://osvita-dnepr.com/index.php/metodichni-rekomendatsiji/1492-psikhologo-pedagogichnij-suprovid-inklyuzivnogo-navchannya-v-pochatkovij-shkoli>
37. Панпок Т. І., Невмержицька О. В., Панпок М. П. Основи корекційної педагогіки:

- навчально-методичний посібник. 2-ге видання, доповнене і перероблене. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2009. 324 с.
38. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І.Д.Зверевої. К. : ЦУЛ, 2008. 336 с.
39. Соціальна педагогіка: навч. посібник / О.В. Безпалько, І.Д. Зверева, Т.Г.Веретенко; за ред.проф. О.В. Безпалько. Рек. МОН. К.: Академвидав, 2013. 312 с.
40. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. проф. А.Й.Капської. 5-те вид., випр. та доп. К.: ЦУЛ, 2011. 488 с.
41. Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання: лист Міністерства освіти і науки України від 26.07.2012 № 1/9-529 // Міністерство освіти і науки України, 2017. URL: [old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-529\(2\).doc](http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-529(2).doc)
42. Посада асистента вчителя в українському законодавстві. URL: http://rcpio.ippo.kubg.edu.ua/?page_id=85
43. Програми загальноосвітніх навчальних закладів для дітей зі складними порушеннями розвитку (зі зниженим слухом з розумовою відсталістю). Предметно-практичне навчання. Основи здоров'я. Фізична культура. 1-4 класи. К.: «Інкунабула», 2007. Ч. 2. 264 с.
44. Психологічний супровід інклюзивної освіти: [метод. рек] / автор. кол. за заг. ред. А. Г. Обухівська. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с
45. Путівник для батьків дітей з особливими потребами: навчально-методичний посібник у 9 книгах / за заг. ред. Колупаєвої А.А. К.: ТОВ ВПЦ «Літопис-XX». 2010. (Серія «Інклюзивна освіта»).
46. Сайт з інклюзивної освіти дітей з особливими потребами в Україні. URL: <http://www.education-inclusive.com/>
47. Семиченко В. Психологія педагогічної діяльності: навч. посібник / В. Семиченко. К. : Вища школа, 2004. 212 с.
48. Чайковський М. Є. Соціально-педагогічна робота з молоддю з особливими потребами в інклюзивному освітньому просторі: [монографія]. К.: Університет «Україна», 2015. 436 с.

Професор Будник О.Б.